

ПИЕР БЕЛОН

/1547/

Пиер Белон дю Ман е естествовик и лекар, един от основателите на естествените науки и сравнителната анатомия във Франция. Роден през 1517 г. в Султиер, близо до Ман, той следва в Германия във Витенбергския университет при известния ботанист Валериус Кордиус, след което постъпва на работа в Париж при кардинал Дьо Турнон като аптекар, а същевременно участва в много дипломатически мисии.¹

Прогресивен учен, надраснал каноните на средновековната наука, хуманист, запознат добре с античната история и литература, с остър аналитичен ум и будно гражданско съзнание, Белон неизбежно влиза в стълкновение с привържениците на средновековната схоластика, с йезуитите, а по-късно и с калвинистите.

През 1565 г. „неизвестни лица“ го убиват — вероятно негови политически и научни противници, за които той говори в увода към своя пътепис.

От 1551 до 1555 г. Белон написва и издава пет свои съчинения на френски и латински език по въпроси из областта на естествените науки.²

За нас най-голям интерес представлява описанието на пътуването му из Близкия Изток през 1547 г., издадено през 1553 г.³

Причислен благодарение на застъпничеството на кардинал Дьо Турнон към посланичеството на френския крал Франсоа I до султана⁴, Белон пристига в Цариград в началото на 1547 г., оттам се отправя по море за островите Лемнос и Тасос, за Света гора и Солун, откъдето се връща обратно по суша през Кавала и Силиврия в Цариград. След това заминава за Египет и Мала Азия.

Първата част или книга на пътеписа му се отнася за Балканския полуостров, втората — за Египет и Мала Азия⁵, а третата — за религията, обичаите на турците и вътрешното устройство на Османската империя. За разлика от научните му съчинения, които са написани на латински език, в пътеписите му на „простонароден френски език“ нещата са предадени „в проста форма, истински“, „така както ги е видял в чуждите страни“.

Като естествовик Белон отделя, на първо място, най-голямо внимание на лекарствата, употребявани в Турция, на различните растения и животни, които среща там. На второ място, той се интересува от начина на добиване на злато и сеченето на монети, тъй като по всяка вероятност е

имал за специална задача да проучи икономическото състояние на Османската империя, новия съюзник на Франция. Наред с това той отделя значително място в описанията си за манастирите в Света гора, за източно-православната църква, за положението на поробените балкански народи и други народности в Османската империя, техните нрави и обичаи, отношението на османците към тях, положението на робите.

Трите книги на пътеписа на Белон са разделени на различни по съдържание и дължина глави, всяка с отделно заглавие, което в повечето случаи предава в резюме съдържанието на съответната глава. По-долу предаваме откъси от пътеписа^{5а}, които представляват интерес за нас, както и по-голямата част от увода, изложен в I и II глава на първата книга, тъй като той дава най-добра представа за забележителната личност и напредничавите разбирания на Пиер Белон.

У нас за Белон са писали В. Николаев⁶, който е превел изцяло само първата част на пътеписа му, и Б. Филев⁷.

Возвращение от Константинополя
КНИГА ПЪРВА

Глава I

ПРИРОДАТА ВОДИ ВСЕКИГО НА ТОЗИ СВЯТ ПО РАЗЛИЧНИ ПЪТИЩА И ҚАРА ВСИЧКИ ДА СЕ СТРЕМЯТ КЪМ РАЗЛИЧНИ ЦЕЛИ

Като се заех да опиша в тази книга забележителните и странните неща из чуждите страни така, както съм ги наблюдавал, не бих искал в никакъв случай под този предлог да не допусна да пише и някой друг, който би се справил по-добре, а, на-против, по този начин бих искал още повече да го поощря в неговото начинание. Аз също знам, че преди мене много древни и съвременни автори са писали по тези или подобни въпроси в своите описания на пътешествия и корабоплавания, но въпреки това, понеже съм наблюдавал всичко, което се съдържа в настоящото изложение, то се осмелих да го представя, без да се страхувам от клеветите на когото и да било. Защото съм сигурен, че ако някой сравни този труд с гореспоменатите писания, не би могъл справедливо да ме обвини, тъй като не съм заемал нищо от никого; позовавал съм се понякога единствено на добрите стари автори за изразяване на имената на животни, растения и други подобни неща, наричани със собствените имена, които съм предал на наш простонароден френски език. И тъй като преди това тези неща не са били изследвани, нито превеждани на нашия език и съгласувани с писанията на древните автори, това беше още по-трудно.

Тези, които предприемат далечно пътешествие в чужда страна по своя собствена работа, обикновено търсят с по-голям интерес нещата, необходими им за изпълнението на техните задачи, вместо да използват времето си за наблюдение

на някакви други неща, които не познават. Това нещо се забелязва по пътуванията на някой търговец, който е ходил много пъти до Индия и Нова земя, но тъй като е нямал друга цел, освен да вложи добре парите си в закупуването на стоки, не си е давал труд да види безбройните забележителности, които един любознателен човек лесно би могъл да наблюдава.

Извинението им е, че тези неща не им говорят нищо, а също умовете и чувствата на хората са толкова различни, че ако няколко души от една група пътуват заедно през някоя чужда страна, много трудно биха се намерили двама от тях, склонни да наблюдават едно и също нещо: защото един ще предпочете да отбележи едно, а друг — друго. И няма човек, колкото и старателен да е той, който да би могъл да изследва достатъчно всички неща в подробности. При това забележителните неща трябва да се разглеждат много добре, преди да се направи за тях известна преценка. Защото е задължително написаното да се схожда с това, което се описва.

Ако на това място не описвам неща, които се срещат в съседни страни, както и такива, случили се пред прага ни, това не е без причина: защото моето желание преди всичко беше да описвам непознати неща, още повече, че такъв беше и стремежът, подтикнал ме да предприема тези пътешествия. И тъй, като пристигнах в страната на гърците и турците, започнах да записвам с интерес всички неща... (с. 17).

Глава II

НЕ ТРЯБВА ДА СЕ ДОВЕРЯВАМЕ ТВЪРДЕ МНОГО
НА НАЗВАНИЯТА НА НЕЩАТА ДОРИ КОГАТО СА ОБЩОПРИЕТИ,
АКО ТЕ НЕ ОТГОВАРЯТ ДОБРЕ НА ДРЕВНИТЕ ОПИСАНИЯ
И НЕ СЪОТВЕТСТВУВАТ НА ТОВА, КОЕТО СЕ ОПИСВА

... И като привеждам тези примери, искам да кажа, че трябва да търсим истината за непознатите неща чрез онези, които познаваме. Но както хората, които са чистосърдечни, доблестни и благородни, обвиняват явната подлост, която откриват в човек, който се хвали, че е благородник, а се проявява като простак и казват според поговорката, че няма нищо общо между простия човек и благородника, така също ще кажа, че не може да има сравнение между един истински учен и един невежа, както и между един чистосърдечен човек и един завистник. Също така ще опровергая клеветите на някои непочтени хора, които сами не са успели да създадат нищо, за което да може да бъдат считани за учени, и именно един от тях, който най-много се бе опитвал да ми навреди, се озова в положението на истински глупак, понеже бе укорявал толкова моята любознателност. Той се по-

зоваваше на старите обичаи, като казваше, че бащите ни са живели щастливо, без да търсят такива дреболии, които не са необходими, като казваше също, че шом те са могли да минат и без тях, то и ние бихме могли да сторим същото, и че те и без тези неща са били здрави, а когато са се разболявали, се лекували, и че тези неща трябвало да се предоставят на хора с повече свободно време или на такива, които изследват нещата повече от любопитство, отколкото за полза. На такъв невежа бих искал да отговоря основателно, че хората от онова време, които не са били изнамерили как се прави хлябът, въпреки това са живели и са били здрави и са се лекували, когато са били болни, като са се хранили само с желяди, както аркадийците⁸. На такива невежи бих пожелал да се задоволят да живеят според стария обичай само с желяди или смокини, както атиняните..., а на нас да оставят вкусния пшеничен хляб и да заклеймят като твърде любопитни онези, които са го измислили.

Хипократ⁹ и Гален¹⁰ също не са се задоволявали с онова, което са знаели да правят прадедите им. Но такива невежи нарочно си връзват очите и доброволно се правят на слепи, та ни карат да се смеем на живота им, по който би могло да се напише комедия, подходяща за поставяне по всяко време, защото по маниера на царедворците те пренебрегват онова, което не желаят да виждат и знаят, въпреки че опитът и времето подновяват и подобряват всичко за обща полза. Защото хората умеят да се нагаждат, като живеят според това, което ги учи природата, и изоставят лошото, а избират по-доброто за своя полза, така както някои от диваците и горски обитатели са се опитомили и са променили своите наклонности. Някои учени, които с особено задоволство изучават природните явления и се стремят да проверят вроденото съвършенство на законите, са започнали да изследват и различават истинските неща от лъжливите. И те са стигнали дотам, че ако някой човек наподобява изкуствено скъпоценен камък, метал или друго такова нещо и го направи толкова близко и прилично на естественото не само по форма, но също и по всички други качества, то усърдието на изобретателния ум не престава да го наблюдава, изследва и изпробва, докато не разбере дали то е фалшиво и подправено или истинско и законно. И поради това човек не може справедливо да упрекне или укори любознателността като безполезна. Ето защо мога да заключа, че невежиат не може разумно да ни обвини в ненужно или безполезно любопитство. Но нека оставим техните празни и незначителни умувания и започна да разказвам за забележителностите на чуждите страни (с. 24).

Глава III

КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ ЗА ОСОБЕНОСТИТЕ НА О. КРИТ И СПЕЦИАЛНО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪРХУ НРАВИТЕ НА ГЪРЦИТЕ

... Гърците, които са под венецианците, са малко по-добре поставени по отношение на религията, отколкото онези подвластни на Турчина. И като сравним едните с другите, намираме, че както тези, които са подчинени на турците, се управляват по турски начин, така онези под венецианско иго се управляват по венециански. Сред едните и другите днес цари такова невероятно невежество, че в нито един град в цялата страна няма университет. Те също нямат никакво желание да учат децата си на литература и наука... (с. 26)

Глава IV

ГЪРЦИТЕ, КОИТО СА ПОД ИГОТО НА ЧУЖДИ ВЛАДЕТЕЛИ, ЖИВЕЯТ СПОРЕД ОБИЧАЯ НА ГОСПОДАРИТЕ СИ

... Струва ми се, че е уместно, като описвам изобщо обичаите на хората, които живеят по гръцки, да разгранича занаятчиите и селяните от благородниците и буржоата. Защото тези, които са в по-голяма зависимост и държат на високото си положение, се обличат според обичая на своя господар. Тези, които са под властта на венецианците са облечени по венециански, а които са под турците, са облечени по турски. Но простият народ както от едната, така и от другата страна, било от островите или от вътрешността, пази нещо от своето минало...

... Древният обичай на езичниците да оплакват умредите е запазен и до днес в Гърция, както и в другите страни — на албанците, българите, хърватите, черкезите, сърбите, власите, склавоните¹², далматинците и други, които се придържат към гръцката вяра. Това е най-фантастичното нещо, което човек може да си представи, защото когато някой умре, жените се събират на определено място и още от сутринта започват да вият, като се удрят в гърдите и дерат бузите си, разпускат косите си и ги скубят така, че да ти е жал да ги гледаш. И за да изпълняват по-добре тази мистерия, те наемат някоя жена с по-хубав глас, която пее по-високо от другите, за да се чува по-отчетливо. Като оплакват, те започват да възхваляват починалия още от рождението му и продължават да разказват до смъртта му (с. 28—30).

Глава XXI

ВСЕКИ ЧОВЕК, КОЙТО ИМА ЗАПОВЕД ИЛИ ПАСПОРТ ОТ НЯКОИ ПАША ИЛИ ОТ СУЛТАНА, ОБЛЕЧЕН Е ПО ТУРСКИ И ВОДИ СЪС СЕБЕ СИ ВОДАЧ, СЛУЖЕЩ МУ ЗА ПРЕВОДАЧ ИЛИ ПОСРЕДНИК, МОЖЕ ДА ПЪТУВА БЕЗОПАСНО ИЗ ЦЯЛАТА СТРАНА НА ТУРЦИТЕ

Турците обикновено се събират на големи групи, които наричат кервани, за да пътуват по-безопасно из страната, но ако човек е облечен по техния начин, има пропуск от Портата, т. е. паспорт от двора на султана, и преводач, който да му служи за водач, може да пътува из цялата страна, където пожелае, освен през пустите и опасни гранични проходи (с. 72).

Глава XXV

ОПИСАНИЕ НА ГРАДОВЕТЕ И НА РАЗВАЛИНИТЕ НА ЛЕМНОС

... Трябва да се знае, че жителите на всички гръцки острови, които са в Средиземно море и където се говори гръцки, живеят в безопасност под турска власт, като мислят само за прехраната си и нямат никаква грижа за пазене на крепостите, защото турците са ги освободили от това задължение.¹³ На това се дължи, че те обичат да живеят както на полето, така и в града. Те се занимават с обработване на земята... При идването на турците те не са променили нито езика, нито религията си. От седемдесетте и пет села на острова намерих само две-три, в които не се говори гръцки и не са християни. Истината е, че тези, които владеят крепостите, са турци, но онези, които живеят по селата, са гърци. Един старец, роден на този остров, казваше, че страната никога не е била така добре обработвана, по-богата и по-населена, отколкото сега. Това трябва да се дължи на дълготрайния мир, който са имали, без да бъдат притеснявани... (с. 82).

Глава XXVII

ГОЛЕМИТЕ СЕНЬОРИ В ТУРЦИЯ ЖИВЕЯТ ПО СВОЙ НАЧИН, ХРАНЯТ СЕ МЕХАНИЧНО, БЕЗ НИКАКВА НАСЛАДА

... Турците не пречат никак да се разговаря с християните и предпочитат несравнимо повече да общуват с тях, отколкото с евреите. Турците са извънредно алчни, но това не е без причина. Не се оплаквам, тъй като го изпитах много пъти. Още на следващия ден, когато исках да тръгнем за Ливадо Хорио¹⁴, за да видя мястото, откъдето се взема подпечатаната пръст, войводата ми забрани да отивам, а на водачите — да

ме заведат натам, ако преди това не му платя два дуката, които, ща не ща, му дадох.

В този случай заповедта, която имах от Портата, не ми послужи за нищо: защото без дори да се изрази внимателно или да се извини по друг начин, той ми даде да разбере, че ако искам да видя това място, трябва да му платя два дуката или в противен случай да се върна. Искан да опиша това нещо, за да се разбере колко големи са апетитите на турците, когато човек зависи от тяхната милост. Те не изпълняват никакво желание освен срещу пари в брой и са алчни за пари повече от всички други хора по света... Те правят така, защото един човек остава само един месец или година управител на дадена провинция, която след това трябва да остави и отиде в друга, отдалечена на хиляди левги. Поради това, като им се удаде случай да грабят, колкото и малък да е, не искат да го изпуснат... (с. 88—90).

Глава XXXV

ОПИСАНИЕ НА АТОНСКАТА ПЛАНИНА

И НА ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИТЕ НЕЩА, КОИТО СЕ СРЕЩАТ ТАМ

Планината, която сега описвам, на гръцки се нарича Атос, а на италиански Монте-Санкто.¹⁵ Не знам да съм писал нещо, което повече заслужава да бъде описано подробно, отколкото тази планина...

...И аз поддържам, че властта на гръцката църква се простира по-широко, отколкото тази на латинската. Гърците, за да се отделят от римската църква, са избрали друг начин на служене, съвсем различен от латинския. И както латинците признават един-единствен глава на своята църква, който има седалище в Рим и комуто се подчиняват всички народи, придържащи се към неговата страна, така и върховните представители на източната църква се наричат патриарси. Техните седалища са на различни места, защото има много народи, които, въпреки че не говорят гръцки, са подчинени и подвластни на патриарсите.

Поетите и историците са направили тази планина много прочута. През всички времена тя е била посветена на гръцките монаси и аз вярвам, че в езически времена там също са живели монаси, посветили се на идолите. В цяла Гърция има само един вид монаси, които се наричат калугери и калугерки за жените. Това название, преведено на наш език, означава простонародното добър отец. Но в същност калугер значи добър старец, а калугерка — добра старица. На тях планината Атос е била посветена от стари времена и им е била дадена привилегията, важаща и до днес, според която никой друг, грък

или турчин, не може да живее там, ако не е калугер. Тези калугери никога не се женят, въпреки че свещениците в Гърция се женят. През целия си живот те се въздържат да ядат месо и през повечето време, главно през техните пости, и риба, която има кръв. Те живеят много сурово и най-обикновената им храна са саламурени маслини, различни от приготвяваните у нас, защото техните са черни и зрели, съхраняват се без сос, както сушените сливи. Трябва да има над шест хиляди калугери, които живеят на много места из споменатата планина, където има около двадесет и четири големи стари манастира, здраво построени и укрепени с високи стени, разпръснати край морския бряг или във вътрешността, в които аз влизах. Хората, които ги посещават, получават храна, без да плащат. Струва ми се, че няма да е излишно да ги опиша и изброя всичките поред според разположението им и да прибавя имената им, защото знам, че гръцките обреди се съблюдават най-добре и най-точно в техните черкви, поради което споменатите калугери се считат за по-религиозни, отколкото онези, които не са били възпитани на Атонската планина. Народите, последвали гръцката вяра са: черкези, власи, българи, московци, руси, голяма част от поляците, също и от Мингрелия¹⁶, Босна, Албания, Славония, някои татари, а също и жителите на Сърбия и хървати. Общо взето, всички народи, живеещи около Черно море, както по крайбрежието, така и във вътрешността се придържат към гръцката вяра. Гърците заедно с всички други споменати народи почитат и уважават в страните си най-много калугерите от Атонската планина, като им приписват нещо повече, отколкото на другите, които не са били на тази планина. Дори и турците, които владеят над всички страни, които изброих по-горе, им правят големи дарения за праведния им живот и почитат много обредите, които те извършват. . .

. . . Султанът остава споменатите патриарси да изповядват религията си при условие, че за това получава данък. Казват, че константинополският патриарх плащал дванадесет хиляди дуката както за Атонската планина, така и за другите манастири в Европа. Когато някой от тези патриарси умре, епископите и митрополитите, които са като нашите кардинали, се събират, за да издигнат друг. Трябва да се отбележи, че никой не може да стане патриарх, ако първо не е бил митрополит, което съответствува на папската институция. От шестте хиляди монаси, наречени калугери, които живеят на споменатата планина, няма нито един безделник, защото те излизат от манастирите си рано сутрин, носят в дисаги през рамо сухар и няколко глави лук и в ръка — инструмент: един с мотика, друг с кирка, трети със сърп. Всеки работи за стопанството на своя манастир. Някои прекопават лозята, други

секат дърва, а трети строят кораби. И не би могло да се направи по-добро сравнение, отколкото с рода на някой княз, който води общо стопанство. Защото едни от тях са шивачи, други — зидари, трети — дърводелци, четвърти — други занаятчии и всички работят общо. Предат дори и вълната, от която са направени ризите и дрехите им. Облечени са много бедно и приличат на онези, които наричаме отшелници и „опушени“¹⁷ или „добри хора“...^{17*} (с. 104—106).

Глава XXXVI

ДНЕС В СВЕТА ГОРА
ЖИВЕЯТ 5 ДО 6 ХИЛЯДИ ГРЪЦКИ КАЛУГЕРИ,
ПРЪСНАТИ ТУК-ТАМ ИЗ МАНАСТИРИТЕ

Цялата тази планина е мъчно достъпна както за пешеходци, така и за конници. В нея може да се изброят 5 или 6 хиляди калугери, живеещи в манастирите, на брой 23 до 24. И във всеки манастир живеят, едно на друго, повече от двеста монаси, защото в някои има треста, в други двеста, петстотин, сто (с. 108).

Глава XXXVII

ВСИЧКИ МАНАСТИРИ НА АТОНСКАТА ПЛАНИНА СА УКРЕПЕНИ,
ЗА ДА УСТОЯВАТ СРЕШУ ПИРАТИТЕ,
НО ТЕ НЕ ИМ ПРИЧИНЯВАТ ГОЛЕМИ НАСИЛИЯ

От двадесетте и три или двадесетте и четири манастира, намиращи се на тази планина, няма нито един, който да не е добре укрепен и добре обграден със стени както и да се отбранява срещу неприятелски нападения, ако бъде нападнат, така и за да противостои на морските корсари, ако стане нужда. Защото, когато са край морските брегове, пиратите биха могли да ги притесняват, ако не бяха укрепени в манастирите си. Всеки случай тези пирати, въпреки че са турци, врагове на всяка човечност, обикновено не им искат нищо и избягват да им създават неприятности. Сред разбойниците се среща справедливост: и между лошите хора може да се говори за право на разума. Защото, въпреки че са най-опасните в света и противници на религията, те все пак проявяват въздържаност и угризение на съвестта и не нападат калугерите от Атонската планина. Така тези, които не биха пощадили нито баща и майка, нито брат и сестра, роднина или приятел и биха ги продали само за пари, имат някакъв инстинкт, който ги кара да търпят калугерите. Тези морски пирати не преследват хората само заради парите им, а и за телата им, за да ги про-

ХЕМУС

София

(СТАРА

Искър

Пловдив

РИЛА

Скопие

Р

П

О

Д

Брегалница

Струма

Места

БЕЛАСИЦА

Драма

КОЖУХ

Вардар

КРУША

Сяр

Серес

Филипи

Черка

Кастаня

Кавала

(Кушинца)
Пангей

Солун

Ставрос

о-в Тасос

Леригово
(Арнея)

Сидерокапса

ХОЛОМОНДА

Иверон

Йерисо

Хилендар

о-в Самос

Ватопед

Зограф

Пантокрафор

Пантелеймон

Иверон

Св. Павел

Вел. Лавра

о-в Лимнос

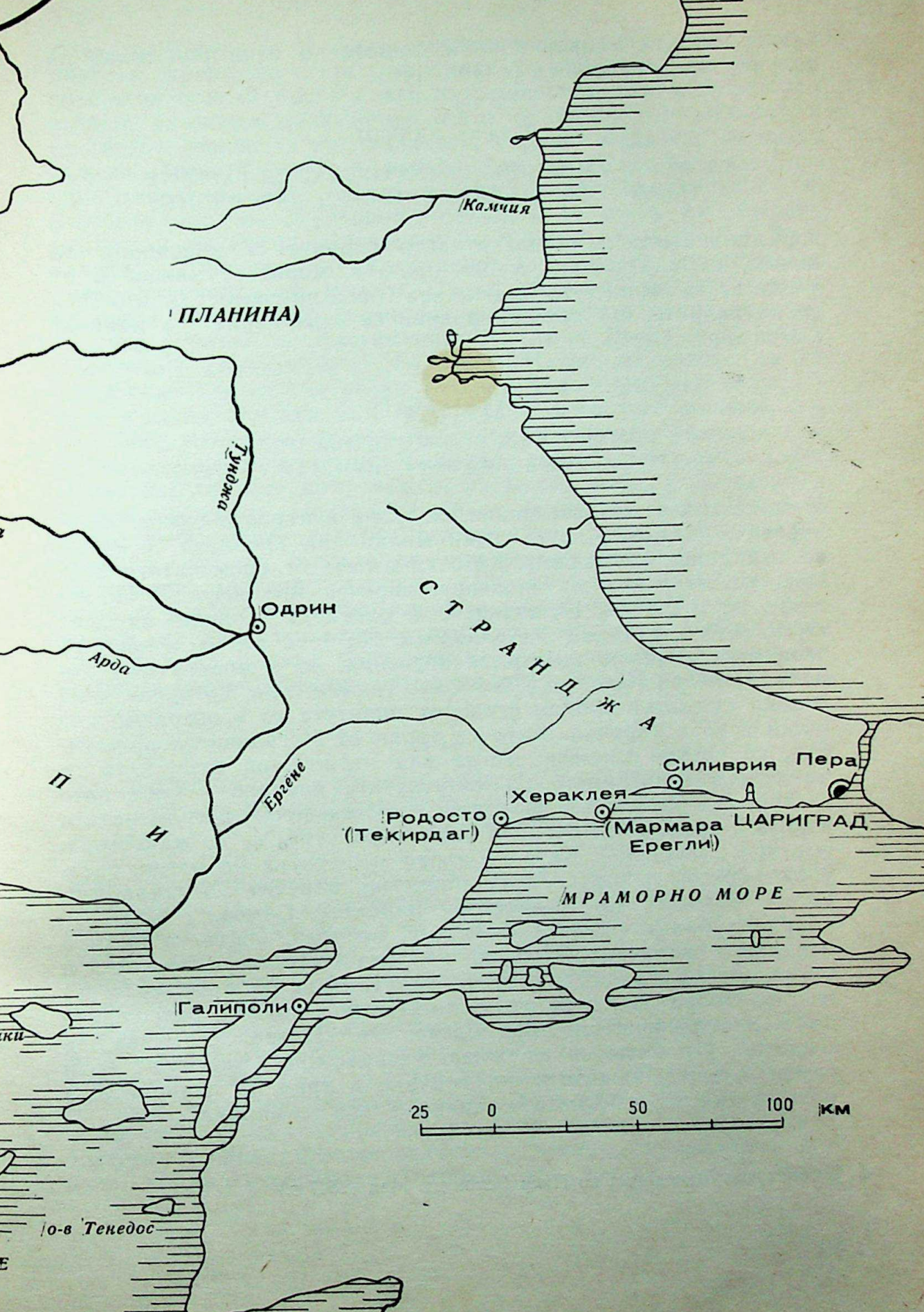
Ливадохорион

КАМБУНИЦА

БЯЛО (ЕГЕЙСКО) МОРЕ

Трикала

Лариса

Камчия

ПЛАНИНА)

Тенедос

Одрин

СТРАНДЖА

Арда

Ергене

П
И

Силиврия

Пера

Родосто
(Текирдаг)

Хераклея

(Мармара
Ерегли)

ЦАРИГРАД

МРАМОРНО МОРЕ

Галиполи

25 0 50 100 км

о-в Тенедос

дават, като ги направят роби, защото за един роб може да получат петдесет дуката (с. 108—110).

Глава XXXVIII

АТОНСКАТА ПЛАНИНА СЕ ПОЛЗУВА СРЕД ГЪРЦИТЕ С ТАКАВА СЛАВА, КАКТО РИМ СРЕД ЛАТИНЯНИТЕ

... Споменатата планина, откакто гърците са започнали да гишат, е била винаги много прочута, което се вижда и от името ѝ. За гърците тя има такава слава на святост, както Рим за латиняните. На простонародния си език гърците я наричат Света гора... (с. 110).

Глава XXXIX

ИМЕНАТА НА ВСИЧКИ МАНАСТИРИ, ИЗБРОЕНИ ПОРЕД, КАТО СЕ ПОЧНЕ ОТ СУШАТА

Като се тръгне от Македония, се влиза в първото голямо село, наречено Иерисос, което лежи малко над провлака, и оттам се върви покрай морето. Като се излезе от споменатото село Иерисос, се стига до провлака, наречен Аладиефна.¹⁸ По-нататък се стига до Прюлакас¹⁹; а оттам се възлиза на един хълм, който се казва Мегаливигла. На това място денонощно стои пост, особено когато се подозира, че в морето има пирати. Доскоро Иерисос е бил само голямо село, но преди осем години султанът поради страх от пиратите го е обградил със стени и го е укрепил. Като се върви от Мегаливигла по-нататък, се среща първата чешма над пътя. След това, като се навлезе в територията на споменатата планина и след като се премине провлакът, свързващ я с Македония, и споменатата чешма, наричана от гърците Протонеро, стига се до манастира, наречен „Згураф“²⁰. Като се върви по-нататък на изток, следвайки брега, среща се друг манастир, наречен „Хилендари“²¹. После се стига до манастира, наречен „Симеон“, който е твърде хубав и приятен манастир, но този, който се намира след него, наречен „Ватопеди“, е още по-голям и по-хубав и богат. От „Ватопеди“, като се продължава по пътя, се стига до „Пантократор“, а оттам — до „Иверо“, който е разположен на малко възвишение над брега. От „Иверо“ се отива до Филотей. От Филотей се отива в манастира „Каракул“, един от последните, защото този, който е в края на планината, в подножието на високата планина Атос, се нарича „Лавра“²².

◀ Югоизточна Македония по Пиер Белон дю Ман (1547 г.)

След това, като се тръгне от манастира на светата Лавра към другата страна, се стига също така до други манастири, разположени покрай брега и във вътрешността, както от другата страна, за която разказахме. Като се тръгне от „Лавра“ и се следва извивката на планината, първият манастир се казва „Свети Павел“²³, който е разположен срещу о. Скирос. Другият манастир, който следва, е „Дионисий“. По-нататък е манастирът наречен „Григорий“, откъдето се стига до „Русио“, издържан от Русия. Следват манастирите „Ксенофон“, „Арахангел“, „Диохерио“ и „Кастамонити“, които са разположени около планината до морето. Онези, които са най-отдалечени от брега посредством равнините и долините и са разположени сред горите, са „Кастамонити“, „Симон Петра“, „Ихарес“, „Протато“, „Кутлумуш“, „Филотей“. Никой не трябва да се учудва, че там са построени толкова манастири: защото страната е дълга три дни път, а широка — повече от половин ден път. Тези манастири имат в черквите си свещени реликви и се посещават от поклонници. Черквите, където калугерите ходят всеки ден да пеят при служба, са много добре обзаведени и здраво построени. Цялата служба е на гръцки език. Преди е имало ценни гръцки книги, преписвани на ръка в споменатата планина. Защото гърците от тези манастири в миналото са били много по-учени, отколкото сега. Сега вече никой не знае нищо: и в цялата Атонска планина е невъзможно да се намери повече от един учен калугер във всеки манастир. Който иска, би могъл да намери богословски книги, писани на ръка, но книги за поезия, история или философия няма²⁴ (с. 112).

Глава XI

ПРИЧИНАТА ЗА УНИЩОЖАВАНЕТО И ЗАГУБВАНЕТО НА МНОГО КНИГИ В ГЪРЦИЯ И ЗА ОСНОВАВАНЕТО НА МАНАСТИРИ В АТОНСКАТА ПЛАНИНА

Това унищожаване на гръцките книги трябва да се отдаде на нехайството и невежеството, проникнали сред народите на страните в Гърция, които са напълно западнали. И не само откакто ние помним, но от дълго време в Гърция няма никакви учени. Или може да има някои, които да говорят гръцки или латински, но тук става дума за знания, придобити чрез учение, както сега става в цялата страна на латинците. Сред шестте хиляди калугери, намиращи се на планината в такова множество, едва биха могли да се намерят двама или трима от всеки манастир, които да знаят да четат и да пишат. Защото висшите духовници на гръцката църква и патриарсите, врагове на философията, отлъчвали всички свещеници и монаси, които съхранявали, пишели или четели други книги

освен богословски. Те внушавали и на други хора, че на християните не е позволено да изучават поезия и философия. Духовниците били наказвани с отлъчване от което можело да бъдат освободени само чрез дълги пости срещу известна сума пари и други телесни наказания, преди да бъдат опростени.

Всички манастири, които споменахме по-горе, са били основани в миналото от различни народи — както от чужденци, така и от самите гърци, и са получавали доходи от различни краища на света. И днес още има много манастири, които получават издръжката си от Русия, други от Влахия, трети от Трапезунд, а някои — от други места в Италия или от Рим. Калугерите от Ватопедския манастир казват, че техният манастир бил издържан от някаква черква в Рим, откъдето вече не получавали нищо.

И въпреки че русите и власите, и тези от Босна, Мингрелия, Черкасия²⁵ и Московия²⁶ плащат данък на Турчина и езиците им са различни един от други и не приличат на гръцкия, [манастирите] все пак продължават да получават от тези страни известни доходи, но са загубили тези от латинците.

Всички, които изброихме по-горе, се придържат към гръцкия закон и не се управляват по латински. Под латински разбирам всички онези, които се подчиняват на наредбите на папата. И въпреки че няма никаква разлика между дрехите на калугерите, те почти всички се разпознават един друг. Животът им е твърде странен. Те не носят риза от коноп или лен, а от вълна, която предат сами, а горните им дрехи имат същия цвят и кройка, както на монасите, които ние наричаме „опушени“. Няма нито един калугер от който и да било манастир, който да не упражнява някакъв занаят. Никога не наемат работници за свои нужди, но ако има да се върши нещо за манастира, изпълняват го всички заедно или поотделно, като подрязване на лозята, изораване на земята, докарване на дърва, градинарски работи, риболов. Всички заедно бързо свършват манастирската работа. Едни са обушари и правят обуша за другите и ги поправят, когато се скъсат. Други са шивачи, които кроят расата и сами ги шият. Някои са дърводелци, които правят лодки, кораби и други дърводелски работи. Някои са мелничари, зидари и така нататък — от всички други занаяти. Води се стопанство с оглед изгодата на манастира. И този начин на управление, както и нравите и начинът на живот, са съвсем различни от онези в латинските манастири.

Според правилата на гръцката религия сред тях, ако някой беден човек, вдовец или пък млад човек, който желае да се отдели от света, иска да стане калугер и ако случайно има някакво малко имущество, то се дава за общо ползуване на

манастира. Те не се назовават „брат“, а „отец“ и „син“. Приемат едни, за да орат земите, други, за да копаят или грапят и ги използват за това, за което са най-сръчни. А ако знаят да четат гръцкото писмо или са малко по-образовани, те понякога се ползват с по-голямо уважение, отколкото другите. На тях възлагат да пеят преди другите, защото имат обичай в черквите си някой да чете на глас това, което другите трябва да произнасят, като пеят.

Има малко калугери, които са свещеници и служат литургия. И макар да са свещеници в манастира, това не ги освобождава от задължението да работят ръчен труд, както всички други монаси: всеки трябва да участва в месенето на хляба. Поради това обаче те не могат да се занимават нито с учене, нито с писане и дори не знаят да четат на собствения си език: така сред тях цари невероятно невежество (с. 114—116).

Глава ХLI

ЗА НЯКОИ ОБРЕДИ НА ГРЪЦКАТА ЦЪРКВА И ЗА НЕВЕЖЕСТВОТО СРЕД ДУХОВНИЦИТЕ В ГЪРЦИЯ

... Калугерите от Света гора, които отиват да живеят по другите манастири в Гърция или в други страни по света, са по-уважавани, отколкото онези, които не са били там. И дори калугерите от Ерусалим, Синайската планина, Ливанската планина, Кайро, Дамаск, България, Русия, Босена, Валахия, Московия, Албания, Есклавония и от други страни, където се говорят езици, различни от гръцкия, почитат светогорските калугери. Причината е, че те спазват по-добре обредите от другите, които живеят по гръцки.

И те имат в черквите си запалени свещи и кандила, релефни статуи и рисувани образи, също както латинците, и използват камбани. Но гърците, които са под властта на венецианците, имат повече свобода, отколкото онези, които са роби на Турчина. Едните и другите използват желязо, дебело три пръста, дълго, колкото ръка, и слабо извито в дъга; закачено на гвоздей до вратата на черквата, то издава звук, подобен на камбанен. Звукът му е ясен като метален и в Света гора няма друго биене на камбани освен на такова желязо. Когато трябва да се отива на молитва, свикват всички със звука на това желязо.

Из цялата планина не отглеждат нито кокошки, нито гълъби, нито други домашни птици, както и никакви крави, кози или овце, защото калугерите не ядат никакво месо (с. 116).

КАЛУГЕРИТЕ ИЛИ МОНАСИТЕ
ОТ АТОНСКАТА ПЛАНИНА СЕ ЗАНИМАВАТ СЪС ЗАНАЯТИ

...Срещнах един калугер, който скоро беше дошъл от град София, за да живее в Света гора. Той беше майстор на плетени шишета от върбови пръчки, лико от кора или пък от рацитени стъбла, от кестенови клони или от друго дърво, което се огъва лесно като брястова кора. След като завърши тялото на шишето и го изплете добре, остава да го уплътни. За тази цел той вземаше смола от пицеа²⁷, наречена пефкин, а на латински спагас, наименование, използвано от Плиний; тъй като тази смола е мазна и гъста, той я нагриваше малко и гореща я изливаше в шишето. Като изпълни отворите между рацитените пръчки и запуши празнините на плетеницата, смолата се втвърдява и по този начин прави шишето непропускаемо. Такива засмолени плетени шишета са най-удобни за хора, които пътуват, защото няма опасност да се разпукат от слънцето, както дървените, нито да се счупят като пръстените, а не са и тежки като калаените. Те са леки и дълготрайни. Тъй като работниците, които ги правят, живеят в София, тези, които ги продават по гръцките острови ги наричат софийски шишета. София е гръцки град в страната Сърбия.²⁸ Такива плетени шишета се употребяват много от власи, българи и черкези (с. 126—128).

ЗА СТРАННИЯ НАЧИН НА ЖИВОТ
НА ГРЪЦКИТЕ МОНАСИ, СТРОГОСТ, СУЕВЕРИЯ
И ОБРЕДИ, ОГРАНИЧЕНИЯ В ПИЕНЕТО И ЯДЕНЕТО

...Тези калугери по време на своите пости не ядат риба, която има кръв; поради тази причина, когато постят, трябва да се хранят с треви и други подобни постни неща. Той ни донесе рокета²⁹, корени от целина, глави от праз, краставици, лук и хубави малки зелени стръкчета чесън. Всички тези зеленчуци вземат от градините на манастирската общност, въпреки че някои си отглеждат отделно. Ядохме зеленчуците сурови без масло и оцет, защото такъв е начинът на живот на тези бедни хора. Донесоха ни също черни саламурени маслини, които наричат демарти, твърде черен сухар и вино. Тъй като калугерите нямат възможност да палят фурната много често, ядат сухари. Той повика двама от събратята си, които донесоха няколко солени и изсушени риби, сейши, пурпри и касерони. По това време им се разрешава да ядат всички видове раци, морски охлюви и други, които имат черупки като миди и стриди, защото нямат кръв.

Бедният болен се оплакваше, че няма апетит. Казваше, че ако не си бил запазил орехи от началото на своята болест, за да яде, отдавна щял да бъде закопан, и мислеше, че дължи живота си само на това, че те му давали апетит да яде хляба, който топеше във вода, и солени маслини.

Тези калугери започват яденето си винаги със суров лук и чесън и главната част от обедата им са солени маслини и бакла, накисната във вода, а завършват с рокета и кресон аленоа³⁰. И в каквото и състояние или условие да са, здрави или болни, нямат обичай да сипват вода във виното.

Като видях начина, по който живееше този калугер, поисках да го убедя да се храни с хубава прясна риба, понеже видях, че е извънредно слаб и тялото му е много изтощено. Той отговори, че ако трябвало веднага да умре, пак не би хапнал прясна риба, още по-малко пък месо. Това схващане за живеене по такъв начин се споделя не само от калугерите, свещениците и другите духовни лица в Гърция, но също и от простия народ, който би предпочел да умре, отколкото (през време на техните пости) да яде риба, която има кръв, или друго блажно нещо: толкова са строги при съблюдаването на такива суеверия (с. 130).

Глава ХЕІХ

ПЪТУВАНЕ ОТ АТОНСКАТА ПЛАНИНА ДО СОЛУН...

... [Калугерите] не сеят много пшеница, но отглеждат лозя, маслинови дървета, смокини, лук, чесън, бакла и други зеленчуци... Събират плодовете на лавровите дървета, каквито има в голямо количество в долините, изстискват маслото и го изпращат за продан по градовете на Влахия, България, Сърбия и други съседни места...

Тръгнах от Атонската планина за Солун, където стигнах лесно за два дни. Солун е голям град, много прочут и богат, в миналото се е наричал Тесалоника, за което споменава свети Павел. Той е разположен в Тесалия, съседна на Македония.³¹ Чумата толкова е изстребила жителите, че те напускат града и изоставят имуществата си. Турците, единствени от всички други народности, най-малко се страхуват да посещават заболелите от чума; това забелязах в Солун.

От Солун вървахме само два дни до мините Сидерокапса³² в Македония. В миналото селището се е наричало Хризитес. Сега е село, но поради голямото количество злато и сребро, което се добива, доходите, които носи на Турчина, са колкото от най-големия град в цяла Турция, въпреки че неотдавна са започнали да копаят отново рудата за получаване на злато и сребро. Преди селото е било лошо застроено, но

сега прилича на град. Сидерокапса се намира между долини в подножието на един връх и лежи върху възвишение на склона на планината. Най-добре бихме могли да го сравним с град Йоакимстал в страната Бохемия, на латински наречен Vallis Ioachimica.

Металите, които се добиват в Сидерокапса, са причина да се притекат много хора за обработването им и да се заселят тук. Те са направили много хубави зеленчукови и овощни градини, понеже навсякъде има вода, която улеснява много градинарството. Особено лозята от околностите са много добре обработени. Хората, които живеят при мините Сидерокапса, са сбирщина, говорят разни езици, като склавонски, български, гръцки, албански (с. 130—132).

Глава I

ЗА ЗЛАТНИТЕ И СРЕБЪРНИТЕ МИНИ НА СУЛТАНА И ОБШИРНО ИЗЛОЖЕНИЕ ЗА ПРОИЗХОДА НА ЧИСТОТО ЗЛАТО

Сидерокапса е разположена в Македония, която е близко до Сърбия. Мисля, че това е мястото, за което Диодор е писал, че Филип, баща на Александър Велики, за пръв път започнал да сече златни филипини, когато Кренидас открил мините и ги разработил. И от това време те давали всяка година по хиляда и повече таланти злато.

Работниците рудари, които сега работят там, са в по-голямата си част от българска народност. Селяните от околните села, които идват на пазар, са християни и говорят сръбски и гръцки език. Евреите тук са се умножили толкова, че почти са наложили еспаньолския език като общ: като приказват помежду си, не говорят друг език.

Останах малко по-дълго време в Сидерокапса, за да наблюдавам мините и също защото имах желание да науча начина, по който златото се извлича от жилата.

Тъй като златото е най-съвършеният и най-чистият от всички метали, а в Европа му дават толкова различни имена, исках да проверя дали то ги придобива в рудника. Установих обаче, че нечистотата му се дължи само на нечестността на тези, които са причина за примесването му. Златарите и монетосекачите му прикачат различни имена, като някои ценят най-много един или друг вид, които наричат злато за дукати, злато за екюта, злато за дребни монети, злато за пистоли и го изчисляват на 20 карата, 18 карата и т. н., повече или по-малко. Но тези имена и качества са възникнали в различните страни, където златото е било подправяно, примесвано и фалшифицирано поради нечестността на хората, които са го

смесвали и увеличавали количеството му с други по-малоченни и по-малко чисти от него метални сплави. Това увеличаване е било измислено по волята на онези, които умножават видовете на новите монети. Защото дукатите, екютата, филипините, английските и португалските монети се секат различно от чисто или нечисто злато. Това изобретение не е нещо ново: среща се още по времето на римското величие, когато републиката не можела да се справи с военните разходи и намалявала теглото на монетите, за да спечели. По същия начин подправят чистото сребро и примесват в него една осма част мед, за да стане повече...

... Мините Сидерокапса носят много голяма сума в злато и сребро на турския император, защото това, което великият Турчин получава всеки месец за себе си, без да се включва възнаграждението на работниците, възлиза на сумата 18 хил. дуката на месец, а понякога на 30 хил., някога повече, някога по-малко. Откупчиците ни казаха, че не си спомнят от 15 години насам мините да са носили по-малко от 9 до 10 хил. дуката на месец като данък на султана.

Тук металите се пречистват от работници албанци, гърци, евреи, власи, черкези, сърби, а също и турци. По планините на Сидерокапса има разпръснати петстотин до шестстотин пеши, където обикновено топят рудата. И всяка пещ си има свои отделни майстори, които я разработват за своя сметка... Имената, които днес се употребяват в Сидерокапса за означаване на предметите, свързани с металите, не са гръцки, нито турски, защото германците, които отскоро са започнали да работят в гореспоменатите мини, са научили жителите да наричат нещата, свързани с металите, земята и рудничарските инструменти с немски имена, които чуждите работници българи и турци са възприели...

... Имат обичай да работят цяла седмица, като започват понеделник и свършват петък вечерта, тъй като евреите не вършат нищо в събота (с. 132—136).

Глава LIII

ОПИСАНИЕ НА МНОГО ДРУГИ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ, СРЕЩНАТИ В ГОРЕСПОМЕНАТИТЕ МИНИ И ОКОЛО ПЛАНИНИТЕ НА СПОМЕНАТАТА СТРАНА

... Повече от шест хиляди души работят обикновено в мините Сидерокапса и понеже селото Серине³³ лежи почти до морето и пещите са твърде близко, работниците отиват там, за да се снабдяват с храна; лодките, които са в пристанището, ги докарват тук от всички страни³⁴ (с. 150).

ПЪТУВАНЕ ОТ СИДЕРОКАПСА ДО КАВАЛА,
ЗА РЕКАТА СТРИМОН³⁵ И РИБИТЕ,
КОИТО СЕ ЛОВЯТ В НЕЯ

... Тази река [Струма] се казва още Мармара, защото на нея има голям мост цял от дърво, построен от Абрахим паша³⁶, над селото, наречено Мармара, и понеже до това село има голямо блато, което също се казва Мармара. Много кораби, например от Рагуза, от Хиос и други части на Гърция, от Венеция, а понякога и от Египет, влизат в устието на тази река. И там за кратко време намират толкова зърно, колкото им трябва за натоварването им. Корабите докарват стока за продан от страната, от която идват, и навлизат в устието на реката повече от една левга навътре, където остават понякога по два месеца през зимата. И след като са продали, каквото са докарвали, и отново натоварят жито, вълна или мед, през пролетта си заминават обратно...

... Като продължих пътя си и отидох да видя града, наричан на простонароден език Серес, а в миналото Кранон, където останах само два дни. От Серес отидох в град Трикала³⁷, в древността наричан Трика, където сега е седалището на един санджианяр или управител на Македония, и понастоящем е един от най-хубавите градове в цялата страна.

Намирах се в едно много голямо поле, в равнинна страна, плодородна на жито и напоявана от канали, каквито се срещат много често по селата... Всички жители на Трикала и Серес говорят простонароден гръцки, а евреите, които живеят там, говорят испански и немски. Селяните говорят гръцки и сръбски...

... Като идвах от Филипи минах през мините Кастания, но като чух, че произвеждат само сребро и олово, а злато понякога, разгледах ги, минавайки, без да се спирам (с. 160—162).

ОПИСАНИЕ НА ГРАД БУЦЕФАЛА,
ПРЕДИ НАРИЧАН ХАЛАСТРЕЯ, А СЕГА КАВАЛА

... Трябва да се знае, че Буцефала в Гърция е град, разположен върху един хълм, издаващ се в морето, отдалечен на две левги от Филипи, и сега е много хубаво селище, макар че неотдавна е бил запуснат и съвсем разрушен. Но откак турците са се върнали от войната с Унгария и довели всички евреи, които намерили в Буда, Пеща и Алба регал или Алба-реал³⁸, и ги изпратили да живеят в Кавала, в Трикала или Трика и в Серес или Кранон, оттогава Кавала е винаги населена. А сега в нея наред с гърците и турците има повече от петстотин евреи... (с. 166).

ЗАПАЗИЛИТЕ СЕ ДО ДНЕС СТЕНИ
НА ПЛАНИНАТА ХЕМУС ПОКАЗВАТ РАЗДЕЛА
МЕЖДУ СИЛИТЕ НА МАКЕДОНИЯ И ТРАКИЯ

... Немного отдавна Абрахим паша възстанови един водопровод, построен на времето от македонските крале, който довежда водата до град Кавала от един извор, намиращ се на повече от три левги разстояние. Водопроводът се спуска от една височина все покрай брега, докато стигне долината. За да се проведе водата от планината до града, е трябвало да се построят големи високи равномерни арки, достигащи повече от 30 тоаза височина. И поради голямото удобство, осигурявано от водата на този извор, градът, преди безлюден, отново е бил заселен (с. 168).

Глава LIX

В ТУРЦИЯ НЯМА СТРАННОПРИЕМНИЦИ,
НО СЕ НАМИРАТ ГОСТИЛНИЦИ ЗА ПОДСЛОН

Като казвам, че няма никакви странноприемници в Турция, ще разкажа за една голяма сграда, построена от Абрахим паша в Кавала, която турците наричат със специално име кервансарай. Той е построил също и една джамия до своя приют, където се дава храна и подслон на всички пътници. И нас тримата, които пътувахме заедно, както и конете ни, там ни храниха три дни, без никак да ни се сърдят и без това да ни струва нищо.

Тъй като ще говоря често за кервансараните, ще бъде добре да опиша този като пример за другите. На френски не може да се нарече другояче освен кервансарай. И за да може да се разбере значението му, на първо място трябва да се има пред вид, че в страните, където владее Турчинът, няма никакви странноприемници, нито други места за подслон освен тези в обществени сгради, наричани кервансарай, които са били построени по различни причини, но най-разпространената е следната: големите феодали, забогатели в двора на Турчина или по какъвто и да било друг начин, като искат да направят някакво добро дело на този свят и смятат, че това е подходящо за спасението им, издигат такива сгради като благодеяние, защото не признават роднините, които имат, и не искат да им правят някакво добро. На друго място ще дам обяснение за това.

И като мислят следователно, че с такива строежи правят голямо добро, те предприемат много големи подобрения за обществена полза, като някакъв хубав мост или кервансарай;

съвсем близо до кервансарая някоя хубава джамия, а до джамията — баня. За да се издържат всички служители, които обслужват джамията и кервансарая, те определят такси за покриване на разходите. Например за плащане на дървата, които се горят, за плащане на свещениците, които четат молитви и служат, също и за маслото и восъка, които се горят в джамиите и за други необходими неща за кухните, както и на тези, които готвят храната на пътниците.

Що се отнася до онези, които преспиват в кервансарая, те задължително трябва да носят със себе си свои принадлежности, като черги, ямурлуди, бельо за спане и други необходими неща, защото в кервансарая не дават нищо друго освен една малка празна стая. Всеки трябва да си служи с това, което си носи. При пристигането всеки развързва багажа си. И ако има нужда от вода, трябва да отиде да си вземе от същия кораб, който го е докарал. Когато в кервансарая или гостилницата чорбата стане готова, който иска да получи, трябва да си занесе паница. Там дават и месо и хляб. Понеже турците наричат супите си с особени имена, искам да обясня какво предлагат на пътниците като милостиня. Никому, който дойде тук, не се отказва, бил той евреин, християнин, езичник или турчин... (с. 170).

Глава LXIII

ЗА РЕКАТА, НАРИЧАНА МАРИСА, В МИНАЛОТО ХЕБРУС, И ЗА ГРАБЕЖИТЕ НА ТУРЦИТЕ

На река Марица няма никакъв мост, поради което трябва да се минава с лодка. Според обичая в страната за минаване на един човек и коня му се плаща една аспра, но ние не можахме да се оправим с 15 аспри за мен и водача ми. Алчността на турците е такава, че когато се чувствуват в по-изгодно положение по отношение на чужденците, грабят, каквото могат. И, щещ не щещ, трябва да платиш, каквото искат, защото алчността им е такава, че не биха простили и на собствения си баща, ако има някаква малка вероятност да вземат нещо... (с. 180).

Глава LXIV

МНОГО ХОРА НАПУСКАТ СТРАНАТА СИ ПРЕЗ ИЗВЕСТНО ВРЕМЕ НА ГОДИНАТА, А ПРЕЗ ДРУГИЯ СЕЗОН СЕ ВРЪЩАТ

Като продължихме пътя си към Константинопол, срещнахме големи групи бедни селяни албанци, другояче наричани аргати³⁹, които се завръщаха в страната си и идваха от Турция,

където са работили. Те постъпват като жителите на Ломбардия и Савоя, които напускат страната си през известно време на годината, а след това се връщат през друг сезон. Тези бедни албански селяни на групи напускат страната си, защото е безплодна, и отиват да живеят другаде. През лятото те ходят да жънат житата из Турция, за да спечелят пари. Когато пристигнат в плодородните с жито страни, като равнините на Македония и Тракия, или в Анадола, турците ги наемат, за да събират житата и да вършеят зърното. След като сезонът свърши, те се връщат да живеят с жените си.

Те имат особен начин да жънат житото, с по-голяма сръчност, отколкото французите. Техните сърпове са също по-различни, понеже са по-плоски, широки и без зъбци и са по-малко извити. Като жънат, ги държат в дясната си ръка, а в лявата държат едно извито дърво, което е малко издуто и заострено в края; на него има три отвора, за да се пхат трите пръста на лявата ръка, а именно малкият, вторият и третият един след друг. Палецът и показалецът им остават съвсем свободни, за да обхващат по-лесно житото. И като отварят ръката си и обхващат житото, те отрязват много по-голямо снопче. След това вършеят житото не с бухалки, както в нашата страна, а с волове, както из цяла Гърция. При това воловете влачат дъски, набучени с камъни от Касидония, които раздробяват сламата и я смачкват. . .

. . . Албанците, наричани в миналото епироти, са християни и говорят особен език, различен от гръцкия. Вярно е, че те изповядват гръцката религия и доколкото са съседи на Гърция, знаят също и гръцки език. Когато се върнат в страната си, те живеят цяла зима от спечелените през лятото пари. Почти всички са боси и извънредно бедни хора, с малки разходи, а работят много. Поради това винаги намират работа през цялото лято по полетата и селата на турците, защото турците са мързеливи и работят малко земеделие, бавни са, закъсняват и протакат извънредно много работата си. . . (с. 182—184).

Глава LXVI

ТУРЦИТЕ ПРАВЯТ МАЛКО РАЗХОДИ ПРИ ПЪТУВАНЕ ИЗ СТРАНАТА

. . . По селата намирах всички необходими неща за храна, като масло, яйца, птици, хляб, сирене, млечни продукти. Всички колари и мулетари от кервана се снабдяват с един вид кисело мляко, наречено оксигала, което носят в платнени торбички, закачени за самарите на добитъка им. И въпреки че споменатото мляко е твърде течено, то все пак се задържа в

платното, без да изтича. Гърците и турците имат обичай да вземат изчистен чесън, да го счукват в дървен съд и след това да го размесват с оксигала. Това е храна като за голям господар, толкова е вкусно за ядене. Не само коларите, но също и най-големите сановници от двора на султана са свикнали да го ядат. И който не вярва, че това е превъзходно ядене, не е трудно да го опита. Това ядене е много разпространено сред турците и те смятат, че през лятото освежава, а през зимата затопля (с. 186).

Глава LXVIII

ЗА ГРАДА, НАРИЧАН В ДРЕВНОСТТА ПЕРИНТ, СЕГА РОДОСТО⁴⁰, И ЗА ХЕРАКЛЕЯ⁴¹

... Големите кораби идват често в Селиврия, за да допълнят товара си със стоки, които им носят от Одрин и от вътрешността на Тракия и от България⁴². Когато минавах оттам, например един венециански кораб довършваше натоварването си със стоки, като вълна, кожи, памук, които бяха донесени не само от гореспоменатите страни, но също и от Анадол... (с. 190).

Глава LXX

ЗА ГРАДА ПЕРА И КОНСТАНТИНОПОЛ

... Ако някой чужденец пристигне в Константинопол или Пера по море или по суша, той не може да намери странноприемница за пренощуване. Ето защо всеки, който пътува за Турция, трябва да си носи постелки, на които да може да легне през нощта. Всеки случай, когато някой чужденец пристигне в Константинопол или Пера, не може да не си намери жилище по един или друг начин, тъй като кервансараите, които са обществени домове в Турция, никога не липсват в градовете. Затова няма човек от която и да било народност, поне в повечето случаи, който да не намери някакъв подслон. Обикновено всеки отсяда при някого, за когото е разбрал, че е от неговата страна. Съгласно това, като знаем, че всички републики и големи владетели в Европа имат свои посланици в Константинопол, особено когато има общ мир между князете, посланиците на републиките и на християнските владетели, като напр. тези на Франция, Венеция, Рагуза, Хиос⁴³, Флоренция, Трансилвания, Унгария и др., обикновено живееят в Пера, с изключение на този на императора⁴⁴, настанен във вътрешността на Константинопол, всяко лице се отправя към тях (с. 192—194).

ЗА АНТИЧНИТЕ ГРАДОВЕ, РАЗПОЛОЖЕНИ ПО БРЕГА
НА ПРОПОНТИДА, И НА ТРАКИЯ И ЗА ГРАД ГАЛИПОЛИ

„Като се върви по суша от Константинопол за Галиполи, следвайки морския бряг от страната на Тракия, се минава през четири антични града, които и днес още пазят древните си имена и вече не са обградени със стени, както всички други градове в страните, където владее великият Турчин... Селимбрия, Хераклея, Родосто, Галиполи... Турците сега имат такъв обичай, че всички морски съдове, както големи, така и малки, от която и да било страна, които искат да излязат от този район, са принудени да се спират и говорят със стражата на Галиполи, да вземат паспорта си и го представят в една от двете крепости при Проливите на Босфора... Всеки голям кораб, който иска да напусне Турция през този пролив, независимо от каква народност е, трябва да остане закотвен в продължение на три дни, за да имат турците достатъчно време да претърсят целия кораб. Те не пропускат да посетят нито един, бил той на венецианци, анконци, генуезци, неаполитанци и рагузанци, които обикновено плават там. И тъй като това е ключово място и един от най-важните преходи в Турция, през който робите биха могли да избягат, те го пазят добре поради тази причина. Когато някой чужд кораб влезе през този пролив и няма добър попътен вятър, той не иска разрешение, защото всички кораби могат да влизат свободно — това, което не могат да правят при излизане, защото ако случайно в кораба се намира скрит някой избягъл роб или друго нещо, забранено за изнасяне от Турция, трябва да плащат голяма сума пари“... (с. 79).

НРАВИТЕ И РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ ХРИСТИЯНСКИ
РЕЛИГИИ, КОИТО СЪЩЕСТВУВАТ В ТУРЦИЯ

... „И въпреки че в един турски град или село живеят няколко християнски народности, при все това, когато някой арменец се помине, само арменци съпровождат тялото му при полагане в земята; гърците също съпровождат своите близки. Защото хората от една религия не съпровождат починалите от друга религия и не се бъркат с нищо в работите едни на други. Това е причината, поради която край градовете в Тур-

ция често се виждат пет или шест гробища, принадлежащи на няколко различни религии: защото турците търпят това лесно“ (с. 179).

Глава XIII

ЗА АРМЕНЦИТЕ И МНОГО ДРУГИ ХРИСТИЯНСКИ НАРОДИ, КОИТО ЖИВЕЯТ В ТУРЦИЯ

„Позволено е на всички християнски религии, живеещи в Турция, да имат всяка една своя отделна черква. Защото турците не принуждават никого да живее по турски начин, а на всеки християнин е позволено да живее по своя закон. Това именно е поддържало мощта на Турчина: защото, като завладее някоя страна, за него е достатъчно тя да се подчинява и щом получава данъка, за душите той не се тревожи. Поради това често виждах много села из страната Тракия, едни населени само с българи, други — с власи, сърби, босняци, албанци, далматинци, склавони — всички придържащи се към своята християнска религия. Защото, когато Турчинът завладява някоя провинция, той подкарва селяните из селата и ги праща да се заселват като колони и обработват запустелите места около Константинопол или другаде. Няколко пъти, когато съм минавал насам-натам край брега на Понт из такива села, се е случвало да чувам пет или шест различни християнски езика в различните села“ (с. 180).

Глава XIV

ЕВРЕИТЕ, ЖИВЕЕЩИ В ТУРЦИЯ

„Евреите, които бяха изгонени от Испания и Португалия, така добре са увеличили своето юдейство в Турция, че са превели почти всички видове книги на своя еврейски език и сега ги отпечатват в Цариград без никакви ограничения. Там те печатат също и на испански, италиански, латински, гръцки и немски. Но на турски, нито арабски не печатат, защото не им е разрешено. Евреите, които са из Турция, знаят обикновено да говорят четири или пет езика, а много от тях знаят десет или дванадесет. Онези, които са се разделили с Испания, Германия, Унгария и Босна, са научили децата си на техния език, а децата са научили езика на народа, където живеят и трябва да разговарят, като гръцки, склавонски, турски, арабски, арменски и италиански. Малко евреи знаят френски, защото те не търгуват с французите. Евреите винаги са били големи търговци и са знаели да говорят по няколко езика: нещо, което може да се докаже лесно от историците и което се споменава

също в Светото писание. Защото, когато евреите дошли от разни чужди страни, за да присъствуват на празника Петдесетница в Ерусалим, апостолите на нашия господ никога не били излизали извън Галилея и не знаели да говорят друг език освен езика на своята страна Юдея. Но изведнъж този ден всеки един от тях проговорил всички езици под небето и евреите, които присъствували, се удивили много на това. Защото тези дошли от страната на партите⁴⁵, а други — на мидийците⁴⁶ и еламитите⁴⁷, от Месопотамия и всички части на Юдея, и онези от Кападокия⁴⁸, от Понт⁴⁹ и Азия⁵⁰, Псидия, Памфила⁵¹, Египет и Либия, а други дошли от Рим с много прозелити, т. е. такива, които доброволно са станали евреи, и други дошли от Крит и Арабия, като чули апостолите да говорят, всички останали смаяни и се питали един другого: тези, които говорят, не са ли галилейци? И при все това всеки един от нас чува родния си език. Тези думи са записани в историята на апостолите, с което искам да докажа, че от най-дълбока древност евреите са търгували из всички страни на света.

Турците са се отърсили малко от своята простота чрез общуване с евреите; откакто евреите, а също и французите са почнали да ги посещават, те са се изменили малко при общуване с чужденците или поне техните заспали умове са се пробудили малко повече.

Евреите, където и да се намират, са по-хитри от всички други народи. Те така са обхванали всички сделки от търговията на Турция, че богатството и доходите на турчина са в ръцете им: защото те дават най-висока цена за събиране на дохода от провинциите, като откупват данъка върху солта, абордажа на корабите и други неща в Турция. Това е причината, поради която те се стараят да научат езиците на тези, с които търгуват. Евреите търговци прилагат една хитрост, а именно когато отиват в Италия, носят бял тюрбан, като по този белег искат да ги вземат за турци, защото към един турчин се проявява по-голямо доверие, отколкото към евреин. Когато пътуват, евреите носят жълти тюрбани, а арменците, гърците, маронитите⁵², индийците, копитите и всички други народи от християнска религия носят синьозелени или пъстри тюрбани, защото единствено турците носят бели.

И тъй като много пъти съм бил принуден да имам работа с евреи и да ги посещавам често, лесно разбрах, че това е най-финният народ, който съществува, и най-лукавият. Те не ядат никога месо, което е било сготвено от турчин, грък или французин, и не искат да ядат никаква мазнина, приготвена от християни или турци. Помежду си те имат толкова трудности и схизми, че много от тях имат противоположни мнения едни на други.

Някои от тях притежават роби християни както мъже,

така и жени, които карат да работят в съботен ден различни работи, напр. в печатниците или в търговията, и общуват с робините християнки, като че ли няма никаква пречка да се смесват с тях, все едно, че са еврейки. Други евреи порицават всички тези неща като ерес според своя закон, като казват, че ако някой ъвреин е купил робиня-християнка, той не трябва да се сношава с нея, тъй като тя е християнка, и не трябва да карат робите си да работят в събота, тъй като те вършат тяхна работа. Другите обаче отговарят, че това не им е забранено, тъй като това са неща, купени с техни пари. И, както си спомням, един евреин — лекар на сина на султана, когато бил в Коня имал две хубави млади робини християнки — испанки, които говорели и италиански; той ги държал на свое разположение и имал от тях деца, при все това искал да ги препродаде. Чух да разправят за тях, че им било тежко да попаднат в ръцете на турците, защото когато някой турчин е държал така млада робиня и е имал от нея деца, той я препродава на този, който му предложи най-много, за да има пари да си купи друга. По този начин се случва една жена да се продава на пазара по двайсет, трийсет пъти, а също и мъже са били продавани по 40 пъти било на евреи, било на турци. Най-добросъвестните евреи искат именно да се забрани сношаване с жени-чужденки, но да им бъде позволено, ако имат робиня от тяхната вяра, да си служат с нея, както им се струва добре.

Повечето лекари из Турция, Египет, Сирия и Анадол и други градове в страната на Турчина са евреи, но има също и турци. Турците са по-учени и са много добри практики, но, общо взето, притежават твърде малко от качествата, необходими за един добър лекар. За евреите е лесно да знаят нещо по медицина, защото имат на разположение гръцки, арабски и староеврейски книги, преведени на техния простонароден език, като Хипократ⁵³ и Гален, Авицена⁵⁴, Алманзор⁵⁵, или Расис, Серацион и други арабски автори. Турците също имат преведени на арабски и турски книгите на Аристотел и Платон. Дрогистите или химиците, които продават обикновено лекарства из градовете на Турция, са в по-голямата си част евреи, обаче турците са по-вещи в познаването им и имат повече медицински материали, т. е. обикновени лекарства за продан в дюкянните си, отколкото ние в Европа имаме. Най-добрият дрогист във Венеция, колкото и добре да е снабден, няма в дюкяна си толкова много лекарства, колкото един дрогист в Турция. Не говоря за количеството в тегло, а за различието в броя на простите лекарства. Когато лекарят напише рецепта, изпраща я на дрогиста, за да получи лекарствата, които иска — защото изобщо няма такива, които ние наричаме аптекари, — и там, като вземе отделните неща, ги плаща веднага, защото

всички неща в Турция се вършат с пари в брой. Изобщо няма толкова книжа, нито търговски книги за дълговете на кредит, нито дневници, а при цялата търговия на дребно дори съседите не си дават на кредит, като че ли са най-чужди хора от Германия“ (с. 181).

Глава XV

ЗА ТЪРГОВИЯТА И ПАЗАРИТЕ В ТУРЦИЯ

„Турците не предприемат нищо друго освен това, което е свързано с техния занаят; става дума за търговците, които продават по прекия и наивен начин на турците или гърците, защото евреите, изгонени от Испания, и някои отrekli се християни са отворили в Константинопол дюкяни както за продажба на едро, така и за кинкалерия по подобие на латиняните и мамят и злоупотребяват, както в Европа, където във всяко малко градче или пазарище се виждат голям брой дюкяни, в които едва има десет или дванадесет вида стоки при това развалени и стари. . .

Турците имат пазари по градовете и селата през определен ден на седмицата, също както в Европа. Селяните отиват там от селата и от едно село в друго, за да продават, каквото са получили от труда си. Едни носят дърва, други яйца, масло, сирене, коприна, прежда и други подобни. Еврейките, които са свободни да ходят с открито лице, обикновено продават по пазарите на Турция предмети, изработени с игла. . .“ (с. 182).

Глава XVI

НЕЩО, КОЕТО БУДИ ГОЛЯМО УДИВЛЕНИЕ — ТУРЦИ, КОИТО ЯДАТ ОПИУМ, ЗА ДА БЪДАТ ПО-СМЕЛИ НА ВОЙНА

. . . „Яденето на опиум в Турция не е нещо ново. Причината, поради която го ядат, е внушението, че стават по-смели и по-малко се страхуват от опасностите на войната, така че, когато Турчинът събере войска, настава толкова голяма неразбория, че опустошават цялата страна. . .“ (с. 183).

Глава XVIII

ТУРЦИТЕ ИМАТ ПО НЯКОЛКО ЗАКОННИ ЖЕНИ, КОИТО ЖИВЕЯТ ПОМЕЖДУ СИ БЕЗ РАЗНОГЛАСИЕ И БЕЗ РЕВНОСТ С НАЛОЖНИЦИТЕ И РОБИНИТЕ

„Турците по природа са големи скъперници и се стремят силно към пари в брой; и тъй като там не може да се придоби-

ват никакви нови недвижими имоти, няма следователно и никакви спорове. Защото, когато продават и купуват нещо, заплащат с пари в брой. . .

В Турция няма толкова тесни роднински връзки, както в Европа. Заради това между роднините няма голямо приятелство. В Турция онзи, който е син на робиня, не е никак унижаван, все едно, че е син на една от законните жени, и не се срамува да бъде наричан син на робиня, защото да живееш с робиня не се счита за изневеря. Също както ако някой турчин се ожени за дъщерята на султана, а е женен и за някоя от най-бедните дъщери на работник, дъщерята на работника ще бъде другарка на дъщерята на султана. . .“ (с. 185).

Глава XIX

ОЧЕВИДНО ДОКАЗАТЕЛСТВО,
ЧЕ ТУРЦИТЕ МОГАТ ПО-ЛЕСНО ДА СЪБЕРАТ ПЕТСТОТИН ХИЛЯДИ
ДУШИ НА ВОЕНЕН ЛАГЕР И АРМИЯ ОТ ДВЕСТА ГАЛЕРИ,
ОТКОЛКОТО НЯКОЙ ДРУГ ПРИНЦ — СТО ХИЛЯДИ

. . . „Всеки случай това, което казах за Турчина, не изглежда толкова трудно, ако сравним нашия начин на живот с техния. Защото начинът, по който живеят в мир, ни показва, че толкова голямо множество може да живее на война и че на Турчина ще бъде също толкова лесно да ръководи лагер с един милион души, както на един християнски принц — петдесет хиляди. И за да бъдем кратки, трябва да се знае, че техният начин на живот в мирно време е толкова суров, че на нас ни се струва като истинска война. . .“ (с. 186).

Глава XXIX

ОБРЯЗВАНЕ НА ТУРЦИТЕ

. . . „Някой християнин не бива потурчван насила, но ако той доброволно иска да се потурчи, него го почитат много повече. Онези, които насила са потурчени, както тези, които са станали турци, за да спасят живота си, не ги ценят толкова. Ако някой християнин е бил заварен с туркиня, строгостта изисква той да умре или спасението е да се потурчи. И ако някой християнин е убил турчин, той би могъл да спаси живота си, като се потурчи или плати много пари, за да се откупи. Защото няма каквото и да било нещо, което да не се върши с пари в тази страна. Ако заварят някоя християнка, която не е робиня, с турчин, тя трябва да се потурчи. В тази страна обаче малко хора, заловени за престъпление, заслужаващо смърт, което би могло да се избегне, ако се потурчат, биват екзекутирани: защото повечето, за да избягнат смъртта, се потурчват. . .“ (с. 191).

РОБ МОЖЕ ДА ПРИНУДИ ГОСПОДАРЯ СИ ДА МУ ПРЕДОСТАВИ
 ИЗБОР ЗА ОТКУПВАНЕТО МУ: ВРЕМЕТО, НЕОБХОДИМО
 ЗА ОТСЛУЖВАНЕ, ИЛИ ПАРИТЕ, КОИТО ИСКА
 ДА ПОЛУЧИ СРЕЩУ ТОВА

„Ако някой християнин, роб или пленник в Турция, като живее с господаря си, който го е купил, иска да се потурчи, той при все това няма да получи свобода чрез това: защото като роб той е задължен да служи на господаря си и да работи за него. Наистина, ако се потурчи, господарят би могъл да му даде малко повече свобода и да намали годините на робуването му. Поради тази причина именно робите имат също основание да устояват в християнската си вяра, вместо да се обрязват и стават турци. Към робите в Турция се отнасят така добре, както към прислужниците в нашата Европа: защото те споделят благополучието на господаря, комуто служат. Ако имат добър господар, който ги обича, те са поставени като самия него.

Един роб може да принуди господаря си за едно от двете неща: или да му определи откупа, или да му каже срока на службата му. Защото робът може да отиде при кадията, който е като съдия от правосъдието, да му се оплаче и каже: искам господарят ми да ме продаде на друг, ако ми наложи откуп, или пък да ми определи писмено срока на службата ми. В такъв случай кадията трябва да отсъди справедливо и да призове неговия господар. Тогава робът ще го попита колко иска да му плати в пари или колко години иска да му служи. Господарят може да предостави на роба да избира кое предпочита — да се откупи с пари или със служене. И ако не е благоразумен или не се надява да спечели за кратко време откупа и ако може по-лесно да понася труда, отколкото да достави пари, той ще избере служенето. Тогава господарят ще му определи да служи десет, дванадесет или петнадесет години и ще му даде писмо. И когато робът привърши службата си от десет или петнадесет години, ще бъде свободен да се върне. Но ако робът владее някакъв занаят, тогава ще избере да се откупи с пари и ще поиска от господаря си срок за плащане и трябва да изплати откупа, както са се уговорили. Срещнах някои, които са се откупили за малко време. Едни за две години, други за шест, и така за повече или по-малко. Защото, ако робът знае занаят, той работи усилено и плаща на господаря си всеки месец или тримесечие.

Обаче робите, които са паднали в ръцете на пиратите и работят на галерите, нямат никаква надежда да се откупят освен много късно. Защото, като живеят с пират, който има

нужда от хора за галерата, той ги държи за своята служба и им отнема възможността да работят на сушата.

Робите, които принадлежат на човек с по-ниско положение, имат по-голяма надежда да се освободят от онези на голям господар, защото кадията не може да му наложи правосъдието си. Ако е паша, беглербей или санджак, или друг подобен, кадията няма власт над него. Поради това, който е роб по тези места, трябва да има търпение, но ако господарят му е селянин, кадията може да го принуди да постъпи според дадената дума и справедливо. . .“ (с. 192).

Глава XXXV

ЖЕНИТЕ В ТУРЦИЯ СА ИЗВЪНРЕДНО КРАСИВИ И ЧИСТИ КАТО ПЕРЛИ

... „Също както в старо време в Рим е нямало сграда по-разкошна от баните и храмовете, така и в Цариград и другите градове в Турция не се вижда нищо друго хубаво освен джамии и баните. Ако турците и туркините не разполагаха с голямото удобство на баните, за да мият телата си, би било много жалко, защото щяха да бъдат много мръсни. Но поради тази облага е обратното — те са най-чистите хора на света. Техните бани са големи палати и едно къпане не струва колкото стойността на един карол“⁵⁶ (с. 197).

Увод, подбор и превод: М. Киселинчева
Коментар: П. Коледаров и Б. Цветкова

¹ Dictionnaire de biographie française. Paris, 1951. Vol. V, p. 1582—3.

² Histoire naturelle des estranges poissons marins . . . Paris, 1551; De aquatibus. Paris, 1553; De arboris coniferis resiniferis . . . Paris, 1553; De admirabili operum antiquorum et rerum suspiciendarum praestantia. Paris, 1553; L'histoire de la nature des oyseaux. . . Paris, 1555.

³ Les observations de plusieurs singularitez et choses mémorables, trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie & autres pays estranges, rédigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans. . . Le catalogue contenant les plus notables choses de ce present livre, est en l'autre part de ce feuillet, 1553. 2e éd. Paris et Anvers, 1555. 3e éd. Paris, 1588.

⁴ За пътуването на френския посланик Д'Арамон вж. пътеписа на Жан Шено, включен в настоящия том.

⁵ Ново издание на втората книга от пътеписа му: P. Belon. Voyage en Egypte de. . . 1547. Présentation et notes de Serges Sauneron. Le Caire, Institut français d'archéologie orientale de Caire, 1970. XV p., la suite non paginée. III. (Coll. des voyageurs occidentaux en Egypte, 1).

^{5a} Посочените страници към откъсите от I книга са по оригиналния текст на парижкото издание от 1555 г., препечатан към превода на В. Николаев, а към откъсите от II и III книга — по микрофилм, заснет по парижкото издание от 1553 г.

⁶ Наблюдения на множество редки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други чужди страни от Пиер Белон дю Ман. Превод и коментар от В. Николаев. При сътрудничеството на И. Буреш, Д. Дечев, С. Димитров, Цв. Кристанов, Б. Стефанов и Г. Коняров. София, Изд. на БАН, 1953, с. 308 сл.; В. Николаев, Френският пътешественик Пиер Белон за едно минно предприятие в Егейска Македония през 1547 г., Списание на БАН, Природа, I, с. 70—80.

⁷ Б. Филов, Пътуването на Пиер Белон в Южна Македония и Тракия. В Юбилеен сборник в чест на А. Иширков, София, 1933, с. 359—364 (Известия на Бълг. геогр. д-во, I, № 1).

⁸ Аркадия — планинската средна част на Пелопонес (Морея).

⁹ Древноелински учен — естествоизпитател и лекар (460—377 г. пр. н. е.).

¹⁰ Римски медик Клавдий Гален (130—200 г. от н. е.).

¹² „Склавони“ в по-широк смисъл са наричани южните славяни, а в по-тесен — словенци и хървати.

¹³ Според данните на официалните кануни жителите на о. Лемнос все още не са били освободени от стражева служба. Направен бил опит да им се събира от полицейските органи — субашите, налогът *oturak adeti* като еквивалент на тяхната служба по охрана на морския бряг; вж. Ö. L. Barkan. XV—XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraat ekonomisinin hukukî ve malî esasları. I. İstanbul, 1943, p. 238.

¹⁴ Ливадохорион е едно от главните селища на о. Лемнос.

¹⁵ От гръцкото му име „Αγιος Όρος“, на български — Света гора.

¹⁶ Мегрелия — област между Кавказката планинска верига, източния черноморски бряг и долните течения на реките Ингури и Рибни, Грузинска ССР.

¹⁷ Означение, свързано вероятно с цвета на дрехите им.

^{17a} Вероятно привърженици на религиозна секта.

¹⁸ Наричан още „Ксерков канал“. Според Херодот (VI, 44) персийският цар наредил да бъде прокопан след катастрофата на 300 негови кораба, разбили се при атонския бряг при буря през 494 г. пр. н. е.; вж. П. Чилев, „Провлака“ в Атонския полуостров, Пер. сп., кн. 68, 1907—1908, с. 801—802.

¹⁹ Вероятно изопачено от „провлак“.

²⁰ Българският и досега манастир „Св. Георги“, основан в 919 г. от трима рождени братя-охридчани (вж. П. Иванов, Български старини из Македония, София, 1931, с. 538). Наречен е „Зограф“ по преданието, че иконата на светеца в съборната черква на манастира се самонзписала (зографисала). В този манастир са прекарвали част от живота си търновските патриарси Теодосий, Евтимий и др. Тук завършил своята „История славянобългарска“ и Отец Паисий. За манастира „Зограф“ вж.: Арх. Леонид. История обозрительная Атонской славянской обителей, болгарской Зографы, русской Руссик, сербской Хилендара, С.-Петербург, 1866; Сава Хилендарец, Исторически очерк на Света гора Атонска, Пер. сп., кн. 60, 1899, с. 951—986; Г. Цветинов, Светогорският български манастир Зограф, София, 1918; Г. Д. Гълъбов-Рошавский, Света гора. Българската св. обител „Зограф“, София, 1930.

²¹ Манастирът станал сръбски в 1198 г., когато византийският император Исак Ангел (1185—1195 и 1203—1204) го отстъпил на сръбския велик жупан (1196 — около 1228). След османското завладяване на Балканите „Хилендар“ загубил сръбския си характер и станал български. Между неговите монаси са били Паисий Хилендарски, Неофит Бозвели (наричан поради това още и Хилендарец) и др. Изследователят на Света гора арх. Леонид съобщава за „Хилендар“ — „сръбска обител, но само по име, а по състава на братството — българска, каквато е и Зограф“ (пос. съч., с. 6). Благодарение на това обстоятелство манастирът запазил своя славянски облик. В сръбски ръце преминал отново в края на XIX в.

²² Великата лавра на св. Атанасий, основан със средствата на император Никифор Фока в 963 г. от монаха Атанасий от Трапезунд, е считана за старша обител в Света гора. Н нея е забягнал от императорския дворец в Цариград и прекарал остатъка от живота си българинът от Драч Йоан Кукузел — реформатор на източноправославното църковно пеене и изобретател на нотни знаци (невми). Той е композирал музиката на множество църковни служби, песни и др., между които „Полиелей на българката“. Те се изпълняват и до днес във всички православни черкви. В „Полиелея“ записал и предал плача на майка си и го посветил на нея, а в другите си композиции използвал много мотиви от българското народно песенно творчество.

²³ Основан през средата на XI в., към началото на XIV в. бил населен от монаси-българи. При първото си посещение в 1725 г. Василий Барский слушал там славянска литургия, но при второто (1744 г.) манастирът бил вече гръцки (вж. В. Барский, Путешествия к светым местам Европы, Азии и Африки, С.-Петербург, 1778).

²⁴ За български старини и паметници, свързани с българската история в Света гора, вж. Ст. Аргиров. Находките ми в светогорските манастири Хилендар и Зограф, Пер. сп., кн. 68, 1907—1908, с. 219—238; Сп. БАН, т. LXIII, 1942, с. 1—22; И. Иванов, пос. съч., с. 230—280; Гръцки извори за българската история, т. VI, София, 1965, с. 13—39 — Документи от атонските манастири.

²⁵ Има се пред вид Северното Причерноморие, населено по това време с черкези.

²⁶ Тоест Великото московско княжество.

²⁷ Вероятно смола от *Pinus halepensis* Mill (бел. на Б. Стефанов към изданието на В. Николаев).

²⁸ П. Белон в действителност не е могъл да различи отделните южнославянски народи. Знаел е за съществуването на хървати, словенци, българи и сърби, но не са му били ясни пределите на страните им. Затова поставя София в Сърбия, а по верския белег го смята за гръцки. П. Белон изобщо нарича работниците в мината според езика, който говорят — ту „склавонски“, ту „български“, ту „сръбски“. Той не е различавал ясно българи от сърби. За него те са били много близки народи, които той не е могъл да разграничи. Пътешественикът обаче е по-категоричен, що се отнася до разликата между гърци и славяни като етнически общности. Това обаче не му пречело да се води по верския признак и нарича всички православни страни „Гърция“ според тогавашните схващания в Западна Европа. (За етническите определения на П. Белон вж. П. Коледаров, Народностният състав на Драшко до средата на XIX в., Известия на Института за история — БАН, т. 10, 1962, с. 167.)

²⁹ *Eruca sativa* Coss. (Cruciferae)—зеленчук, употребяван в миналото (бел. на Б. Стефанов към изд. на В. Николаев).

³⁰ *Lepidum sativum*, пак там.

³¹ П. Белон следва местната областна номенклатура. Тя се води от традициите на византийското административно устройство по теми. След заселването на българските славяни на Балканите старото население от диоцеза Македония се изтегля към Солун и столицата Цариград. В борбата си за възстановяване на своята власт на Балканския полуостров Византия образува нови военноадминистративни единици — теми. От населението им се набира опълчение, което охранявало границите и участвувало във военните операции на империята срещу българската държава и съюзниците ѝ славяни. Така в края на VII в. били образувани темите Тракия — с център Одрин, и Елада — в Средна Гърция, а в началото на IX в. (при нарасналата опасност от България) и темите Пелопонес, Кефалония, Дирахион (т. е. Драч), Тесалоника (т. е. Солун) и Македония (върху част от темата Тракия — Маришката долина). За образуването на тема Македония, наречена по името на бежанците от бившия диоцез Македония, с цен-

тър Одрин 800 г. вж. П. Коледаров. Образуване на тема „Македония“ в Тракия, Изв. на Инст. за история — БАН, т. 21, 1970, с. 219 и сл., а за тема Тесалоника — P. Lemerle, Phillippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Paris 1945, p. 128.

Солун прибрал бежанците и от Тесалия, изтласкани от славянските племена ваюонити и велегезити, настанили се в Северна Гърция, т. е. Епир и Тесалия. Тази емиграция наред със сходството на имената „Тесалонике“ с „Тесалия“ е очевидно причината, загдето областта на Солун, съставляваща темата Тесалоника и обхващаща частите от Македония и Тесалия, останала под властта на Византия, започнала да се нарича Тесалия. С това име, особено по-късно, се назовава и Македония, или Евматия от античността (вж. F. Tafel. De Thessalonica jusque argo, Dissertatio geographica, Bergolini, 1839, p. 12). Тя била назовавана „Първа Тесалия“, докато същясна Тесалия се смятала за „Втора Тесалия“ (вж. същия, Constantini Porphyrogeniti de thematibus, p. XV—XXXIII; O. Tafra li. Thessalonique au XVe s., Paris 1912, p. 53).

³² Рударски център с временни поселения на работещите в мините. Намирал се е в североизточната част на Халкидическия п-ов, областта Мадемохория (между пл. Холомонда и ез. Бешик), в околността на градеца Леригово, дн. Арниса, Гърция.

³³ Вер. Ставрос, Гърция.

³⁴ За организацията на минния труд срв. R. Anhegger. Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich. I—III. Istanbul, 1943—1945; N. Beldiceanu, Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. T. II. Paris, La Haye, 1964.

³⁵ Р. Струма.

³⁶ Гази Ибрахим паша, загинал при завоевателните походи в Беломорието и бил погребан в Кавалската крепост. На него били посветени и вакъфиранн твърде значителни имоти (вж. за него в пътеписа на Евлия Челеби, прев. и ред. С. Димитров, София, 1972, с. 141 и сл.).

³⁷ Драма, Македония, Гърция.

³⁸ Средновековният български град на р. Марош (дн. Мурешул в Трансилвания) Белград, на маджарски „Болгар Фейервар“ (= Български Белград) или „Алба-регал“ (като кралски град), дн. Алба Юлия, Румъния.

³⁹ Наемен земеделски работник.

⁴⁰ Текирдаг, Турция.

⁴¹ Мармара Ереглиси, Турция.

⁴² България наричали в Западна Европа по това време само отбелязаната от картографите несъществуваща „провинция България“ между р. Велика Морава, Дунав, Стара планина и Черно море. Вж. P. Kolodarov. Traditions of Antiquity and Middle Ages in the regional nomenclature in the modern map of the Balkans. Byzantinobulgarica, Vol. IV, Sofia, 1973, p. 172—174.

⁴³ По това време генуезко владение. Османците го завладели през 1566 г.

⁴⁴ Австрийският император.

⁴⁵ Партия — древно царство, съседно на Римската империя, разположено на изток от средното течение на р. Ефрат. Обхващало дн. Иран.

⁴⁶ Мидия — страна на изток от ез. Севан и на юг от Каспийско море.

⁴⁷ Елам — древно царство на изток от Месопотамия и на север от Персийския залив. Главен град Суза.

⁴⁸ Римска провинция в Източна Мала Азия, на изток от ез. Тузгьолу, северно от Тауроската планинска верига (дн. Торос даглари), по средното течение на р. Къзълърмак.

⁴⁹ Римска и византийска провинция в Северна Мала Азия по южното крайбрежие на Черно море, на запад от устието на р. Къзълърмак. Главен град Синоп.

⁵⁰ Римска и ранновизантийска провинция, обхващаща Западна Мала Азия.

⁵¹ Римски провинции в южната част на Мала Азия, разположени северно от залива Анталія.

⁵² Християнска секта, получила името си от манастира „Свети Марон“ — един от най-значителните в Сирия.

⁵³ Ибн Сина, наречен Авицена. Узбекски лекар и философ, един от най-големите учени на Изтока (980—1037).

⁵⁴ Ал-Мансур — абасидски халиф, основател на Багдат (745—775).

⁵⁵ Carolus — стара френска монета (XV—XVI в.).